

Van de kerk dienen tot omgaan met het milieu

De geschiedenis van het Nederlandse basisonderwijs

Psalmen zingen, schrijven met een ganzenveer en stokslagen krijgen, vroeger was alles anders op de Nederlandse basisschool. Rekels dook in de geschiedenis van ons onderwijs, en durft met een gerust hart te beweren dat vroeger niet alles beter was...

Lang geleden, toen het gebied dat nu Nederland heet nog een zompig moeras was, en de bewoners nog maar net Neanderthaler-af, ging niemand naar school. Je leerde wat je moest weten van de mensen in je directe omgeving. Was je vader schoenlapper, dan leerde je het vak van hem. Was je een vrouw, dan stond je toekomst al helemaal vast; je zorgde voor het reilen en zeilen binnen de begrenzing van je woonerf. De samenleving was klein en overzichtelijk. Hoe anders is het nu! Jarenlang gaan we naar school, minstens tien, maar soms wel twintig jaar! 'Een mens is nooit uitgeleerd', zeggen we vaak tegen elkaar, waarna we op ons 55e nog een studie Kunstgeschiedenis beginnen.

Kloosterscholen

Vroeger dus, ging niemand naar school. Totdat, in de ongebreidelde bekeringsdrang van de vroegmiddeleeuwse Christenen, de eerste scholen werden opgericht. In Nederland was dat de kloosterschool in Utrecht, gesticht in 750. Het was een elitaire aangelegenheid en de kloosterscholen waren er puur en alleen voor de opleiding van geestelijken. En dat waren uiteraard uitsluitend jongens.

Toen Karel de Grote, ongeveer een eeuw later, het belang van een goede administratie zag voor zijn almaar uitdijende rijk, ontstond een tweede geletterde beroepsgroep: die van administrateur. Karel de Grote vond school zelfs zo belangrijk dat hij er wel een in alle bisschopssteden wilde oprichten. Alle Frankische jongens zouden daar leren lezen en schrijven. En de bijbel bestuderen, want de school was in zijn ogen ook hét middel om de eenheid in zijn rijk te bevorderen, wat moest worden bewerkstelligd middels het geloof. Er waren nog steeds maar bar weinig scholen in Europa, en de leerlingen kwamen van heinde en verre om de opleiding te volgen tot geestelijke of administrateur.

De behoefte aan scholing werd vergroot toen de maatschappij veranderde. Er kwamen steeds meer steden en die groeiden snel, evenals de handel en nijverheid. Geletterdheid werd belangrijker, reden om steeds meer 'gewone' burgerjongens op de kloosterscholen toe te laten. De jongens leerden er lezen en schrijven, maar ook zingen – ze moesten immers de kerk dienen – was een heel belangrijk vak. En ze moesten Latijn leren beheersen, want dat was de voertaal in het onderwijs (en zou het nog heel lang blijven!). Alle boeken werden destijds in deze taal geschreven. De met de handgeschreven boeken waren veel te kostbaar om bij iedere leerling op tafel te liggen, dus de leraar las eruit voor en de leerlingen moesten alles uit hun hoofd leren. Schrijven deden ze op een wasplankje, met een schrijfstift. Waren de jongens verder gevorderd in hun opleiding, dan kwamen er wiskundevakken bij: rekenkunde, wiskunde, sterrenkunde en muziek.

Tekst: Renée Salomé

Den Antichrist

Naast de kloosterschool ontstonden in de 12e eeuw parochiescholen, in feite de voorloper van de latere dorpscholen. Ook op de parochieschool verzorgde een geestelijke de lessen, hoewel gemeentebesturen steeds vaker de scholen overnamen. In deze tijd was ook al een soort lagere school bekend; de Laege school, die voorafging aan de Latijnse school. Hier kregen kinderen in hun eigen taal les, het Nederlands, er werd gezongen en gerekend, gelezen en geschreven. Nog steeds was het godsdienstonderwijs het belangrijkste. Dat bleef nog wel even zo, hoewel veel steden in de late middeleeuwen al een stadsschool hadden, die werd geleid door een rector en waar docenten lesgaven. Klassen van honderd tot honderdvijftig leerlingen waren hier geen uitzondering...

Steeds meer kinderen gingen naar school om te leren lezen en schrijven, want het bleek van groot nut te zijn in de maatschappij. Naast de kloosterscholen, parochiescholen en stadsscholen kwamen er ook bijscholen; particuliere 'onderwijsinstituten' als matressenscholen, ABC-scholen en bewaarscholen, een soort kleuterscholen waar niet of nauwelijks onderwijs genoten werd. En schrijfscholen, rekenscholen, scholen om Frans te leren en zelfs, ja heus, meisjesscholen. Men kon in de middeleeuwen dus al kiezen voor een specifieke school!

Het onderwijs was bloeiende in Nederland, maar knakte in de 16e eeuw tijdens de reformatie, toen de katholieken het moesten afleggen tegen de protestanten. En omdat het onderwijs nu eenmaal een kerkelijke aangelegenheid was, moest juist daar van alles veranderen. Het was nu verboden om de katholieke leer te verkondigen in de scholen, en de katholieke leermeesters en -boeken moesten vervangen worden door protestantse. Dat maakte het onderwijs wel nog belangrijker dan voorheen, het was immers dé plek om kinderen het nieuwe geloof op te dringen. Nog jarenlang zou godsdienst het belangrijkste schoolvak blijven. Eerst vooral anti-paaps ('Wat is dan de Paus? Den Antichrist', 'Wie woont dan in de Papenkercke? De Af-goden', 'Wat zijn deze Af-goden? Grootte Poppen', 'Wat doen zij daar? Zij staan en proncken'), later ontbrak die behoefte afbreuk te doen aan de katholieke medemens ('Wat eist de wet Gods van ons? God lief te hebben bovenal en onze naasten als ons zelve!'). >

Danzenveen en griffel

Er heerste chaos op de Nederlandse scholen (een soort onderbouw van de middeleeuwse Grote scholen) in de 17e en 18e eeuw. Er bestond niet zoiets als een schoolgebouw; er werd lesgegeven in een boerenschuur of keuken, wat maar beschikbaar was. Kinderen van alle leeftijden zaten bij elkaar in de klas, het onderwijs was 'hoofdelijk', dat wil zeggen dat de kinderen individueel een opdracht van de meester kregen en die zelfstandig maakten. De meester keek het werk na of overhoorde, en gaf dan weer een nieuwe opdracht. Ieder kind leerde in zijn eigen tempo en hardop. Het 'klaslokaal' moet enorm lawaaiig zijn geweest in die tijd! De kinderen leerden er lezen en schrijven, soms rekenen. Leren rekenen was duurder, dus niet voor iedereen. De schoolmeester werd alleen betaald als de kinderen op school kwamen. Daarom had hij er vaak een boel banen naast, als doodgraver of schaapscheerder bijvoorbeeld, want als het kind ging werken kon hij naar z'n centen fluiten. Wat moet de oogsttijd een financiële ramp zijn geweest voor de meester...

Lezen leerden de kinderen met behulp van het ABC-plankje; hierop stond aan de ene kant het abc en aan de andere kant het Onze Vader. Vastgemaakt aan de broekriem of het schort konden de leerlingen altijd even hun abc checken. Het duurde erg lang voor ze het lezen onder de knie hadden. De kinderen kwamen natuurlijk nauwelijks in aanraking met het schrift buiten de school, bovendien leerden ze verschillende alfabetten, waaronder het gotische. Om te schrijven, waaraan ze pas mochten beginnen als ze konden lezen, gebruikten de kinderen een ganzenveer die zij in inkt doopten en papier. Leien en griffels werden vooral bij het rekenen gebruikt.

Kinderen in ontwikkeling

Een van de speerpunten van het onderwijs in de 19e eeuw, geïnspireerd door de Verlichting, was dat de kinderen van armen ook naar school moesten gaan. Zo kon armoede bestreden worden, en zouden de jonge paupers een kans krijgen op een deugdzaam en godvruchtig leven. En als het even meezat zouden ze voor zichzelf kunnen zorgen, en dat zou dan ook weer de criminaliteit doen afnemen. Het verlichtingsdenken inspireerde bovendien tot nieuwe ideeën over kinderen en hun opvoeding. Kinderen werden niet langer gezien als mini-volwassenen, maar moesten worden gevolgd in hun ontwikkeling. Het onderwijs moest hierop worden aangepast; niet langer zouden kinderen eindeloos de opgedreunde kennis moeten herkauwen, maar inzicht krijgen in de aangeboden leerstof.

Voorvechter van dit gedachtegoed was de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, opgericht in 1784. In 1795, toen de Fransen onze Republiek binnenvielen, werd de Bataafse Republiek gesticht. Nu was er voor het eerst sprake van een bestuurlijke eenheid, en een van de speerpunten van het beleid van de nieuwe regering was het onderwijs. De regering luisterde goed naar de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Er kwamen kweekscholen voor onderwijzers, het lesprogramma werd vastgesteld (lezen, schrijven, rekenen en Nederlandse taal), en 'leerstellig onderwijs', het type onderwijs waarin een godsdienst werd aanbevolen, was verboden. Vooral deze laatste regel liet niemand onberoerd er leidde tot een ware schoolstrijd. Want iedere geloof moest een eigen school hebben! Pas in de Grondwet van 1848 werd het probleem (deels) opgelost: Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der overheid, en bovendien, voor zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid des onderwijzers; het één en ander door de wet te regelen, zo luidde de wet. In 1920 werden openbaar en bijzonder onderwijs ook financieel gelijkgesteld.

Nationaal Onderwijsmuseum

Geboeid geraakt door de geschiedenis van het Nederlandse onderwijs? Het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht wordt op dit moment grondig gerestaureerd, maar vanaf najaar 2014 zijn alle schoolplaten, leesplankjes, inktpotten en griffels, weer in volle glorie te zien!
www.onderwijsmuseum.nl

In 1806 werd de eerste onderwijswet van kracht. Klassikaal lesgeven was nu verplicht. Dat leidde tot de invoering van het schoolbord. Onderwijzers moesten nu ook bevoegd zijn te onderwijzen, en dat ze dat waren moesten zij bewijzen middels het doen van een examen. Of de nieuwe regels werden nageleefd moest worden gecontroleerd door een landelijke inspectie, en... ouders moesten schoolgeld betalen. In deze tijd werd er voor het eerst ook aandacht gegeven aan de leeromgeving. Weg met die benauwde, donkere 'lokalen', het moest licht zijn in de klas, met frisse lucht en in de winter lekker warm. En de leermethoden, die moesten (eindelijk) beter aansluiten op de ontwikkeling van de kinderen. Nu vond je ook telramen, leesplanken en leesplaten in het klaslokaal. Dat overigens nog steeds overvol was. Schrijven deden de leerlingen vooral met een griffel op een lei, want papier was erg duur. Een laatste grote verandering was dat lijfstraffen echt niet meer door de beugel konden, er moest nu juist de nadruk worden gelegd op goed gedrag. Voor de braafste leerlingen lag er een prijs klaar.

Leerplicht

De maatschappij verstedelijkte verder, de industriële revolutie was ook in Nederland doorgebroken, dus werd er weer meer van het onderwijs verwacht. In 1857 kwam er een aangepaste onderwijswet, die nieuwe vakken introduceerde als aardrijkskunde en geschiedenis, en die de onderwijzer een pensioen beloofde. En toen kwam, in 1900, de eerste Leerplichtwet tot stand. Vanaf dat moment was het verplicht alle Nederlandse kinderen vanaf hun zevende tot twaalfde naar school te sturen. (In 1874 was er middels het 'kinderwetje van Van Houten' al een eind gekomen aan kinderarbeid in fabrieken van kinderen tot 12 jaar.) Wat wij nu zo gewoon vinden had nog best wat voeten in de aarde. De wet was er nipt doorheen gekomen, met 50 stemmen voor en 49 tegen. Wie weet waar wij nu stonden als de heer Schimmelpennick niet van zijn paard was gevallen, waardoor hij niet kon stemmen (hij was een fel tegenstander van de wet)...

De Leerplichtwet is er in 1900 nipt doorheen gekomen, met 50 stemmen voor en 49 tegen...

We zijn in de tijd aanbeland die onze opa's en oma's zich misschien nog kunnen herinneren. De tijd van aanschouwelijk onderwijs: er kwamen mooie schoolplaten, opgezette dieren en modellen van werktuigen in de klaslokalen. Ze zaten in klassen met hun leeftijdgenoten, en konden overgaan naar een hogere klas dan wel blijven zitten. Ze leerden lezen met het leesplankje van Hoogeveen, oftewel het aap-noot-mies en schreven (uitsluitend met rechts!) met kroontjespennen, die ze in een inktpotje moesten doppen. Na de oorlog, een periode die zich kenmerkt door een hang naar pedagogische vernieuwing, gingen onze ouders naar school. Sinds 1920 was pedagogie een aparte tak van wetenschap geworden, waardoor onderwijsvernieuwingen een wetenschappelijke basis kregen. In Nederland waren het met name Jan Ligthart en Kees Boeke die experimenteerden met nieuwe vormen van lager onderwijs, maar het is vooral Maria Montessori geweest die een grote invloed heeft gehad (en nog steeds heeft) met haar visie op het opgroeiende kind. Naast Montessorischolen kwamen er Vrije Scholen, gebaseerd op het gedachtegoed van antroposoof Rudolf Steiner, en kwamen Dalton-, Jenaplan en Freinetonderwijs in zwang. En toen gingen wij zelf naar school. Wij gingen van de lagere school naar de basisschool; een samenvoeging van de kleuterschool en de lagere school, die in 1986 werd ingevoerd. En nu, nu gaan onze kinderen naar de basisschool. En leren ze niet alleen lezen, schrijven en rekenen, maar staan ook 'met zorg om leren gaan met het milieu' (kerndoel 39), en 'enige kennis verwerven over en waardering krijgen voor aspecten van cultureel erfgoed' (kerndoel 56) op het menu. De leerkracht staat voor het digibord, en er wordt gesproken over iPad-onderwijs. Maar dat is iets voor een artikel over het onderwijs in de toekomst! <

Tucht en discipline

Klappen met de roe, billenkoek, opsluiting in de kast, een draai om de oren, vroegere leermeesters hadden een scala aan mogelijkheden om niet luisterende, brutale en domme kinderen tot gehoorzaamheid te dwingen. De meester gooide bijvoorbeeld de stoffen pechvogel naar je toe, die je moest terugbrengen om vervolgens zijn klappen te incasseren. Met de plak (een houten latje), het Spaanse rietje of de linaal. Had je al te veel fouten gemaakt, dan kreeg je het ezelsbord omgehangen, zodat iedereen kon zien hoe een sukkel je was. Had je het echt te bont gemaakt (gelogen, gestolen of was je onbeleeft geweest), dan kreeg je het loodzware schandbord omgehangen en moest je buiten de school boetedoening doen. Tot bloedens toe slaan, of op het hoofd slaan, werd overigens als not done beschouwd. In 1820 kwam er een verbod op lijfstraffen in de school, op straffe van een gang naar de rechter. Nederland was een van de eerste landen die de pijnlijke tuchtmaatregelen verbood.

